

podobna tisti, ki so jo s seboj prinesli tuji gosti« (str. 335) in hkrati »ustvaril nove potrebe in navade, zagorelo telo pa je pridobilo pomen statusnega simbola« (str. 308).

Primer Zagrebčanke *Žuži Jelinek*, najbolj znane jugoslovanske modne oblikovalke iz 50. let, pa bralcu zbornika v istoimenskem članku Djurdje Bartlett ponudi prikaz, da je tudi liberalnejši, permissivnejši jugoslovanski socializem znal pokazati trši obraz. Po modnih revijah v Združenih državah in uspešni azijski turneji se je Žuži Jelinek zaradi političnih pritiskov leta 1962 izselila v Švico. Njena edina zločina sta bila preveč individualistična naravnost in podjetniška žilica (str. 422).

In tudi ugotovitve avtorjev člankov *Jugoslovanska preteklost v filmu in glasbi* (Martin Pogačar), *Športniki Jugoslavije, združite se* (Gregor Starc) in *Kuhanje v socialistični Sloveniji* (Blanka Tivadar in Andreja Vezovnik) dokazujejo, da jugoslovanski socializem tudi na ravni vsakdanjega življenja, v smislu preživljanja prostega časa in potrošnje, še zdaleč ni dopuščal svobode, da pa so se hkrati s političnimi in ekonomskimi okoliščinami spreminjale tako na primer značilnosti filmske produkcije kot tudi načini rekreacije in pogledi na to, kaj je zdrava prehrana ter kako in kaj kuhati. Zelo pomenljiva je v članku *Kuhanje v socialistični Sloveniji* analiza kuharskih nasvetov v reviji *Naša žena*, ki so se spreminjali od »kuhanja socializma« do konca 70. let pa vse do sodelovanja pri izgradnji nove nacionalne države v 80. letih, kjer je posebno mesto dobil kruh kot simbol slovenske nacije, domače zemlje, doma in domovine. Članek Blanke Tivadar in Andreje Vezovnik se tako naveže na eno ključnih vprašanj nekdanje Jugoslavije, ki pa je sicer, razen v poglavju Hanna Hardta, v zborniku izpuščeno. Gre za vprašanje jugoslovanskega nacionalne problematike, vprašanje večkulturnosti, ki je konec koncev privedlo tudi do razpada analizirane *Utopije*. Paradoksalno pa - kot v komentarju objavljenih fotografij z ljubljanske tržnice tik pred razpadom socialistične federativne države, strnjениh pod naslovom *Obraz tržnice* ugotavlja Hardt - prav omenjeno večkulturnost lahko beremo tudi kot »opomin, kakšne možnosti je ta imela v obljubah socializma« (str. 430).

Zbornik *Remembering Utopia* je tako skoraj v popolnosti izpolnil tri glavne cilje. Mozaik diskurzivne analize medijskih besedil in analize spominov skozi poglobljene intervjuje tako domačemu kot tujemu bralcu (kljub določenim faktografskim napakam, da so si na primer pionirski nadeli rdeče kapice in modre rutke, str. 39) ponuja dragocen prikaz vsakodnevnih praks v socializmu. Uspelo mu je tudi spodbuditi razmišljanje o tem, kaj pravzaprav je jugonostalgija. Zbornik opozarja še na kolonizacijo zahodnega diskurza o socialistični Jugoslaviji, a hkrati s poskusi deorientalizacije nekdanje federacije in s poudarjanjem preloma s Stalinovo Sovjetsko zvezo ter preostankom vzhodnega bloka SFRJ za nazaj na novo orientalizira. S poudarjanjem podobnosti se namreč bralec vedno znova zave tudi nepremostljivih razlik.

Tit Neubauer

Tomaž Deželan: Relevantnost tradicij državljanstva. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV (knjižna zbirka politični procesi in institucije), 2009. 141 strani (ISBN 978-961-235-388-9), 16 evrov

Nedvomno so bili vprašanje državljanstva, njegove vloge v spreminjajočih se oblikah državnih tvorb in njegov pomen za odnos med vladanimi in vladajočimi od nekdaj intrigantna vsebina znanstvene obravnave družboslovcev, a kljub svoji nedvoumni umeščenosti v polje politike čedalje bolj postajajo središčna točka multidisciplinarne obravnave. Monografija *Relevantnost*

tradicij državljanstva v enem od uvodnih poglavij, z naslovom *Novosti na polju državljanstva*, nedvomno obeta celovit in svež pristop k obravnavi vprašanja državljanstva, saj poskuša kljub jasni umeščenosti v politološko disciplino preseči »nasprotja med posameznimi znanstvenimi disciplinami« (str. 16). Na ta način izpostavi vprašanje relevantnosti sodobnega državljanstva, ki se ne oblikuje zgolj kot pravni, politični ali družbeni odnos, temveč ga generira fluidnost različnih tradicij, teorij, praks, obdobj in kultur, ki prispevajo k njegovi kompleksnosti in živahnosti znanstvenih razprav na obravnavano temo.

V uvodnem delu se avtor vprašanju državljanstva posveča predvsem z vidika njegove družbenopolitične relevantnosti in ga obravnava v okviru kulturnih in zgodovinskih specifik, pri čemer ga vodijo premisleki sodobnih avtorjev, kot so Nisbet, Kymlicka in Norman ter Heater. Dela slednjega ne predstavljajo zgolj okostja, temveč poglavitno tkivo cele monografije. Pri tem avtor izpostavi pomembno vprašanje, ki je vodilo cele monografije: katere so tiste ključne točke oziroma elementi, ki so prispevale k revitalizaciji vprašanja državljanstva in (naraščajoče aktualnosti) razprav o državljanstvu v zadnjih dvajsetih letih, ter kako sodobne družbenopolitične realnosti vplivajo na njegovo spreminjajočo se vlogo. V središče efemernosti različnih državljanskih tradicij so postavljene nacionalna država ter njene krize in napetosti s posameznimi etnijami in družbenimi skupinami. Državljanstvo je v tem kontekstu razumljeno kot koncept, v okviru katerega je mogoče te napetosti in probleme ne zgolj razjasniti, temveč do določene mere tudi razrešiti. Kot tako predstavlja orodje (v rokah vladajočih?), s katerim je mogoče bolj ali manj učinkovito blažiti napetosti ter pojemajočo avtoriteto in moč nacionalnih držav. Postopno poglobljanje emancipatornih vsebin ideje državljanstva, ki je skladno z Marshallovo doktrino veljalo za drugo polovico 20. stoletja, ni vodilo v vzpon demokratično-participatornih elementov državljanstva, zato je postalo iskanje novih oblik in definicij državljanstva tema živahnih razprav na mnogih družbenih in političnih poljih.

Avtor v nadaljevanju monografije problematizira vprašanje definicije državljanstva in se tako spopade z zahtevno raziskovalno nalogo razjasnitve in opredelitve številnih nasprotnojučih, posplošujočih in kompleksnih definicij državljanstva. Kot orodje definicije pojma državljanstva na različnih znanstvenih področjih vpelje dihotomijo *vsebina–struktura*, ki primarno služi za opredelitev vloge državljanstva v smislu odnosa med vladanimi in vladajočimi oziroma med vladanimi samimi na poljih politologije, prava in sociologije (str. 21–22). Kot ugotavlja avtor, je na polju sociologije osnovna dihotomija zastavljena fleksibilno, saj nasproti *državljana* postavlja *marginaliziranega posameznika*. Koncept državljanstva na tem mestu služi kot orodje za interpretacijo različnih razumevanj realnosti, hkrati pa ustvari temelje za pregled različnih tradicij državljanstva, ki jih avtor naslavlja v nadaljevanju. Pri problematiziranju vprašanja definicij državljanstva se hitro soočimo z omejenostjo določenih (na liberalni tradiciji slonečih) opredelitev, predvsem tistih na polju pravnih znanosti in mednarodne politike, ki vprašanje državljanstva reducirajo na elementarno in z vidika politične teorije zastarelo razumevanje pravnega odnosa oziroma vezi med državljanom in državo (str. 25).

Z namenom poglobljenega, razširjenega in dinamičnega razumevanja koncepta državljanstva se avtor odmakne od strogo liberalnega razumevanja državljanstva (pravice, dolžnosti) in mu doda prvine republikanske tradicije (participacija v skupnosti) ter dokončno kot primarni element državljanstva prepozna aktivnega in kolektivnega posameznika, ki skozi lastne prakse in delovanje legitimizira sistem, ki mu je v prvi vrsti podelil pravni status državljanstva. Razprava in problematiziranje različnih pogledov na izziv opredelitve državljanstva je zahtevna, a prepotrebna naloga vsake resne obravnave polja, saj je diferenciran pomen inherenten njegovi lastni naravi in, kot je ugotavljal že Aristotel, »narava državljanstva /.../ [je] vprašanje, ki je pogosto na prepihu: (zato) ne obstaja splošen odgovor ali enotna definicija« (Aristotel 1996 v Pikalo 2010: 6).

Jedro monografije predstavlja analiza različnih tradicij državljanstva, ki nazorno prikazuje glavne značilnosti in poudarke temeljnih teoretskih paradig na področju državljanstva ter

načenja pomembna vprašanja in dileme, vezane na posamezno tradicijo. Nekatere osnovne dileme, kot ugotavlja avtor, ostajajo nerazrešljiva bit koncepta državljanstva. Na ta način se bo v znanstveni literaturi vedno ohranila (in ohranjala) razprava o izvoru državljanstva, ki se je oblikovalo bodisi kot posledica upora ljudskih množic bodisi kot pomiritevni mehanizem v rokah političnega vrha in ki pripada bodisi individualistični bodisi kolektivistični tradiciji (str. 35). Gre za vpliv, ki na naravo proučevanega objekta deluje pozitivno, hkrati pa odpira polje za nove, inovativne in družbenopolitičnim razmeram prilagojene ali do le-teh kritične teoretske pristope.

Obravnavna klasičnih tradicij liberalizma in republikanizma temelji na obsežni študiji sodobne znanstvene literature, ki je dopolnjena z izseki glavnih idej in idealov izbranih klasičnih avtorjev. Analogija liberalne tradicije z značilnostmi antičnega rimskega državljanstva in analogija republikanske oziroma državljansko-republikanske tradicije (bolj točen izraz, ki ga vpelje avtor sam) z razumevanjem državljanstva v grškem polisu nudita jasen in hiter vpogled v obsežno in kompleksno vsebino omenjenih tradicij, ki sta prežeti z deli številnih klasičnih in sodobnih avtorjev. Obenem analogiji ohranjata glavne dileme konceptualizacije državljanstva in sprožata razmislek o vprašanjih, ki so relevantna v obdobju procesov globalizacije in postmodernizma ter delujejo kot katalizator revitalizacije interesov za idejo državljanstva. Vodita nas v zastavitev temeljnega vprašanja o naravi in praksi državljanstva v sodobnem svetu. Ali želimo državljanstvo, ki bo posameznikom omogočalo delovanje v dobro skupnosti (kot uči primer grškega polisa), ali državljanstvo, v okviru katerega posameznik sledi lastnim interesom, država pa (po Lockovi doktrini) zgolj zagotavlja in varuje njegove naravne (od boga podeljene) pravice? Pri slednjem »se državljanstvo na neki način degradira na instrument v zasledovanju lastnih ciljev« (str. 37). S tem je posredno v ospredje postavljeno v današnjem času aktualno vprašanje (nacionalne) države, saj je treba vlogo državljanstva razumeti v odnosu države do posameznika (in obratno), ki bodisi soustvarja politično skupnost, katere del je, bodisi oblikuje lastno življenje v danih političnih in družbenih pogojih bivanja. Ker sta tako prva kot druga tradicija državljanstva, ki sta v različnih obdobjih vplivali na oblikovanje moderne konceptualizacije državljanstva, nezadosten okvir v pogojih dekonstrukcije naravnih in samoumevnih idej moderne (kot so nacionalna država, etnokulturne identitete itd.), je treba v okviru sodobnih političnih teorij iskati možnosti za rekonceptualizacijo državljanstva.

Kozmopolitanizem in njegovi derivati (inter-, trans- in postnacionalizem) so v monografiji predstavljeni kot teoretski okvir in odziv na krizo modernih konceptualizacij državljanstva, ki so v spremenjenih družbenopolitičnih razmerah pomenile nezadosten okvir za pomiritev dejanskih sprememb v skupnosti z obstoječimi pravicami (str. 60–77). Avtor se v tretjem delu v oblikovanju odgovora na zastavljene dileme posveti vprašanju multikulturalizma in mnogovrstnega državljanstva (pri tem se osredotoča na primer državljanstva EU) kot potencialnih dejavnikov oblikovanja postmoderne državljanstva, razrešenega okovov modernosti. Kot ugotavlja avtor, potrebujemo koncept državljanstva, ki bo dovolj elastičen (str. 111–116), da premosti inherenten konflikt med tradicijama liberalne in republikanske misli, za katerega se zdi, da predstavlja samo bistvo državljanstva. Moderno državljanstvo namreč vsebuje inherenten paradoks, saj izvira iz tradicij republikanizma, ki so bliže okvirom državljanstva, kot so ga razumeli v antičnih grških polisih, vse bolj pa prevzema praktično obliko, utemeljeno na tradiciji liberalizma in teoriji neoliberalizma, ki najbolje odseva realnost državljanstva v rimskem imperiju.

Monografija *Relevantnost tradicij državljanstva* ponuja strnjen raziskovalni vpogled v osnovne sestavine koncepta državljanstva ter tako predstavlja kakovostno študijsko gradivo za proučevanja in poučevanje državljanstva. Monografija izpostavi nekatere sodobne dileme, ki bralca napeljujejo k nadaljnjemu proučevanju določenih razsežnosti in kompleksnosti vloge državljanstva v globalnem svetu. Kompleksnost pojma državljanstva in živahnost znanstvenih razprav avtor nazorno ponazori z analogijo indijske pripovedke o slonu in sedmih slepicah (str.

29).¹ Ugotovimo lahko, da poskus definiranja in rekonceptualizacije pojma državljanstva kljub interdisciplinarni obravnavi ostaja »živahna razprava o naravi zverik«.

Literatura:

Pikalo, Jernej, ur. (2010): *Nova državljanstva v dobi globalizacije*. Ljubljana: Sophia.

Mirt Komel

Vlasta Jalušič: Zlo nemišljenja: Arendtvske vaje v razumevanju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov. Ljubljana: Mirovni inštitut, zbirka Politike, 2009. 214 strani (ISBN 978-961-6455-59-6), 12 evrov

Kaj bi dejala Hannah Arendt, če bi bila priča dogodkom, ki so vodili v vojno in razpad Jugoslavije? Kako bi gledala na genocid v Srebrenici? Kako bi razumela položaj novonastalih nacionalnih držav v jugoslovanskem prostoru? Vlasta Jalušič v svoji knjigi *Zlo nemišljenja* v prvi vrsti ponuja prav to: arendtovski način razmišljanja o polpretekli jugoslovanski zgodovini in aktualni posttotalitarni sedanjosti, v katero smo danes vpeti, pri čemer so problemi, ki jih odpira in poskuša obravnavati, širši, tako zgodovinsko kot geopolitično.

Knjiga je razdeljena na šest poglavij. V prvem poglavju z naslovom *Politično mišljenje, razumevanje in upor: zakaj ravno Hannah Arendt?* avtorica razgrne temeljne pojme, s katerimi bo operirala, predvsem arendtvske opredeljevanje in redefiniranje pojmov, kot so totalitarizem, država, politika, človekove pravice, krivda in odgovornost, nacionalizem in rasizem itd. V drugem in tretjem poglavju, ki nosita naslova *Posttotalitarni elementi in Eichmannova mentaliteta v jugoslovanskih vojnah in množičnih umorih* ter *Organizirana nedolžnost in izključevanje (ali o nacionalnih državah in državljanstvu po vojnah in kolektivnih zločinih)*, se osredotoča na raziskovanje specifičnega razvoja množične mobilizacije v jugoslovanskem konfliktu, pri čemer si pomaga z novo konceptualizacijo rasizma in plemenskega nacionalizma, konca nacionalne države in tradicionalnega diskurza človekovih pravic ter odvečnosti človeških bitij. V četrtem poglavju z naslovom *Postkolonialno nasilje in pošast genocida: splet evropske in afriške zapuščine* se središče zanimanja premakne od Evrope k Afriki, kjer so raziskane vzporednice med postkolonialno in posttotalitarno situacijo. V petem poglavju – *Dvomljni inventarij tradicije ali kaj vse lahko izvemo iz recepcije Hannah Arendt v bivši Jugoslaviji in njenih »državah naslednicah*« – se Jalušičeva osredotoča na nekaj povsem drugega, a z občo problematiko še kako povezanega, namreč na (ne)recepcijo arendtvske misli v času Jugoslavije in njeno vzpenjajočo se popularnost v tem prostoru danes. V šestem, sklepnem poglavju, ki nosi naslov *Političnost in etika mišljenja oziroma kaj pomeni »misлити*«, se vrnemo k izhodiščnemu zastavku, ki razgrne razmerje med mišljenjem in nemišljenjem ter politični pomen mišljenja nasploh.

Nenaključno, knjiga je podnaslovljena z *Arendtvske vaje v razumevanju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov*, kar izraža njeno splošno naravnost, saj gre – kljub temu da je to minuciozno obdelana študija primerov – predvsem za preučevanje specifičnega vidika »zla nemišljenja« sicer splošnejšega fenomena »banalnosti zla«, koncepta, ki ga je Arendtova skovala med svojim prisostvovanjem »procesu Eichmann« v Jeruzalemu. Osnovni zastavek koncepta

1. V pripovedki vsak od sedmih slepcev tipa svoj del slona in vsak zaključí, da je videz celega slona tak kot tisti del, ki ga je posamezni slepec otipal.